

De verdeling van Gooise gemene gronden in de eerste helft van de 19e eeuw (1836-1843)¹

ANTON KOS

In nummer 1 van de 22ste jaargang (2004) van dit tijdschrift verscheen het artikel 'De erfgooiers en hun gemene gronden. Wie bent u en wat heeft u?'. Naar aanleiding van een conflict aan het begin van de 18e eeuw tussen een rijke inwoner van Gooiland en de zogenoemde erfgooiers (verenigd in een marke-organisatie²) mengde de overheid zich voor de zoveelste keer in de problematiek die al veel langer bestond: wie had de eigendom en dus de zeggenschap over de grond, preciezer de zogenoemde gemene gronden? Resultaat was een namenlijst van degenen die zich erfgooiers mochten noemen en een drietal kaarten (1709, 1723, 1741) waarop precies werd aangegeven waar de gemene gronden van de erfgooiers lagen (Kos, 2004 I).

Het probleem bleef echter bestaan. Men wist nu wie de erfgooiers waren en waar de gemene gronden lagen, maar nog steeds was de vraag wie de eigendom had niet afdoende beantwoord. Het bleek dat Domeinen maar wat graag tot ontginning van de gemene gronden overging, terwijl de erfgooiers vasthielden aan hun gebruiksrechten en dat dus verhinderden. Na langdurig gesoebat en de bemiddeling van een visionaire Hilversumse notaris, werd besloten tot een heuse *deal*. Zowel Domeinen als de erfgooiers zouden over bepaalde delen van Gooiland de volle eigendom verkrijgen. Om een en ander te verduidelijken werd opnieuw, na realisatie van de scheidingen, een kaart vervaardigd (1845). Ook bij de verkopen van het deel dat de overheid in bezit kreeg, verschenen zogenoemde veilingkaarten (1837, 1843).

DE KWESTIE EIGENDOM

De gebruiksrechten van de Gooise boeren of erfgooiers op de gemene gronden vinden hun oorsprong in de Middeleeuwen. Die gebruiksrechten waren sterk en door de ouderdom of gewoonte gesanctioneerd. Niemand kon daaraan zomaar voorbij gaan, ook de 'bezitters' van Gooiland, zoals abdijen, graven of Domeinen, niet. Hiermee hebben we direct de kiem van alle conflicten te pakken. Ogenschijnlijk onoplosbare problemen ontstonden toen de gezagsdragers zich van een ander rechtssysteem gingen bedienen om hun macht en gezag te ondersteunen: het Romeins recht³.

In zowel het Romeinsrechtelijke als het moderne rechtssysteem wordt het recht van eigendom gekenmerkt door de bijzonderheid dat het de meest volledige beschikkingsbevoegdheid ten aanzien van zaken inhoudt (Immink, 1959). Dat was in de Middeleeuwen niet het geval⁴. Het was mogelijk dat bijvoorbeeld grond verschil-

lende 'eigenaars' kende. Het Germaanse 'eigen' of, zo men wilt, eigendom was een mengeling van publiek- en privaatrechtelijke aangelegenheden. De heren hadden niet de volle beschikking over de grond, maar de zeggenschap over de mensen die deze grond productief maakten. De economische waarde bestond voor hen uit de diensten waarmee de onvrijen met hun eventuele hoeven waren belast (Immink, 1959).

In 1474 kwamen de Gooise boeren en de centralistisch ingestelde Bourgondiërs tot elkaar door zaken als gebruiksrecht op en eigendom van de gronden van elkaar te scheiden (Enklaar, 1932). In feite werd de splitsing van het bezit (*dominium*) in een eigendomsrecht (*dominium directum*) en een gebruiksrecht (*dominium utile*) bewerkstelligd (Immink, 1959). De zaak was hiermee niet uit de wereld. Door allerhande omstandigheden, zoals aanwas van de bevolking, veranderingen op economisch gebied en niet te vergeten de groeiende soevereiniteit van

opeenvolgende graven, landsheren of kort gezegd overheden, bleef de kwestie hangende. Het leverde een voortdurend spanningsveld op tussen de overheid en de onderdanen en dientengevolge conflict op conflict, tot ver over het ancien regime heen (een van de bekendste is het geschil om de ontginning van 's-Graveland in 1625). Binnen het bestek van dit artikel is het niet mogelijk daarvan chronologisch verslag te doen. Belangrijker is om vast te stellen dat de overheid en de erfgooiers verschillende bestemmingen toekenden aan de gemene gronden: ontginningen versus behoud en beheer ofwel voortzetting van het boerenbedrijf binnen de kaders van een marke-organisatie.

Slicher van Bath stelt dat het probleem of de boeren eigendoms- dan wel gebruiksrechten op markegronden konden laten gelden, vooral in de 19e eeuw ten tijde van de markeverdelingen (jaren 80, 90) urgent was, maar dat dit vraagstuk vóór 1800 veel minder een rol speelde. Het betekende toen alleen of de boeren al dan niet een zekere recognitie moesten betalen (Slicher van Bath, 1964). Daarmee slaat hij de spijker op zijn kop, maar het ijzer verdwijnt niet helemaal in het blok. Het is namelijk altijd urgent geweest, echter het rechtssysteem ontwikkelde zich zodanig dat steeds minder met het gewoonterecht – waaruit de gebruiksrechten dus voortsprotten – werkelijk rekening werd of kon worden gehouden. In de 19e eeuw kwam daar een onderwerp bij waaraan belang werd gehecht: armoedebestrijding.

DE VERDELINGEN VAN WOESTE GROND AAN HET BEGIN VAN DE 19E EEUW

Aan het begin van de 19e eeuw, nog in de Franse tijd, nam de overheid het initiatief om de woeste gronden in cultuur te brengen. De ontginningen zouden boeren meer eigen land opleveren en stedelijke armoedzaaiers zouden zich op het platteland kunnen vestigen om daar als landbouwer aan de slag te gaan⁵. In 1809 werd een wet aangenomen die de verdeling van gemeenschappelijk bezit moest stimuleren. De overheid

liet ook haar oog vallen op de Gooise gemene gronden (De Vrankrijker, 1968).

Het verschil met markegronden en gronden behorend aan steden of dorpen was wie daarover mocht of kon beslissen. De plaatselijke besturen van steden of dorpen konden zelfstandig besluiten hun grond af te staan voor ontginning, maar in het geval van collectief gehouden gronden zoals die van de erfgooiers, lag dat anders: daartoe was een meerderheidsbesluit van de (gebruiks)gerechtigden vereist (Enklaar en De Vrankrijker, 1938).

In een aanvullende wet van 1810 werd de wijze van stemming bepaald en frappant is dat die in het geheel niet afwijkt van hoe de meeste markegenoten altijd hadden beslist over zaken die het collectief aangingen: *Bij meerderheid van stemmen besluiten; niettegenstaande anders eenparigheid mogt zijn vereischt geworden, of aan weinigen het vermogen was gelaten om eene conclusie tegen te houden; en zal de meerderheid gerekend worden naar mate van de aandeelen der gerechtigden in zoodanige communitieit*⁶.

Volgens oude gewoonte kwamen de erfgooiers in vergadering bijeen in de Grote Kerk te Naarden om daar over de voornemens te debatteren (23 januari 1811). Men stemde eendrachtig tegen de ontginning van de gemene gronden. Klaarblijkelijk hadden zij daartoe het volste recht, want de overheid kon die ontginningen toen niet afdwingen of liever gezegd nóg niet afdwingen.

DE DEAL TUSSEN DOMEINEN EN DE ERFGOOIERS
25 jaar later stond de zaak er anders voor. Voornemen was om tot een scheiding of ruil te komen van de gemene gronden. Beide partijen zouden een deel in volle eigendom verkrijgen, vanuit de gedachte dat wanneer zowel Domeinen als de erfgooiers zich volledig eigenaar zouden mogen noemen van bepaalde gronden, de controversen als sneeuw voor de zon zouden verdwijnen⁷. Deze deal was jarenlang voorbereid door de Hilversumse notaris Albertus Perk (1795-1880). Wie was deze man?

Portret Albertus Perk. Collectie Museum Hilversum.

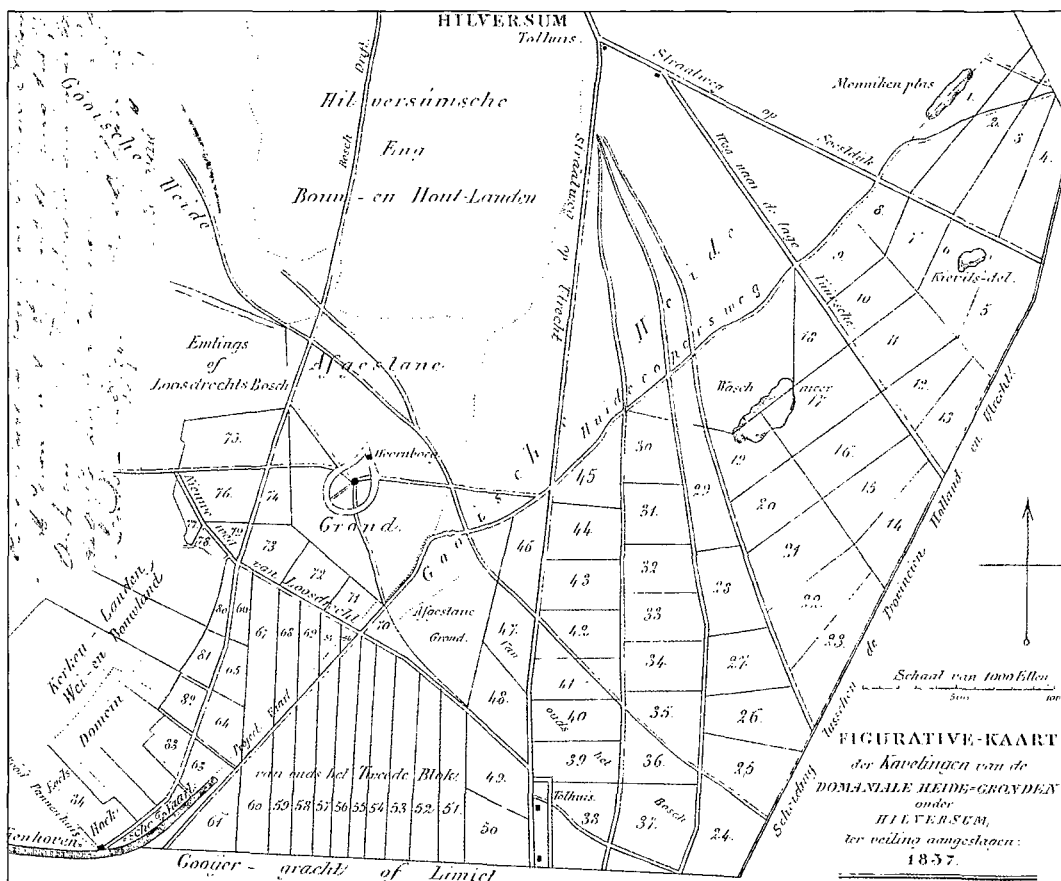
Perk stamde uit een oud Hilversums geslacht. Hij was een man met vijf petten op, vijf petten die allemaal bewaard werden op dezelfde hoedenplank. De eerste pet was die van notaris, de tweede betrof agent van Domeinen (1824), de derde het secretariaat van de Vergadering van Stad en Lande (1828) – de erfgooiersorganisatie dus – en de vierde het directeurschap van een Handelsmaatschappij of de zogenoemde ‘Maatschappij ter bevordering van de cultuur in Gooyland’ (1837). De vijfde en niet te onderschatten pet betrof de functie van gemeentesecretaris te Hilversum. Van deze functie moest hij later afstand doen omdat de gemeentewet van 1851 het ambt van notaris en gemeentesecretaris onverenigbaar vond. Dat betekende niet dat zijn gemeentelijke rol was uitgespeeld. Vrijwel direct daarna werd hij raadslid en wethouder.

Door die combinatie van functies en ambten had Perk zicht op en kennis van de wensen, verlangens en motieven alsmede strategieën van de organisaties die zich bemoeiden met de ontginningsproblematiek. Ook kon hij de gevoelens van de erfgooiers peilen en hen zo nodig geruuststellen, zoals in een brief aan de Vergadering van Stad en Lande (1836), waarin hij wijst op de gang van zaken in de jaren 1809-1811: *In den jare 1811 toen er queeste was van de verdeling der meenten, ten gevolge der wet van 10 mei 1810 op dat onderwerp ... zijn door het bestuur der domeinen niet opgeroepen de respectieve gemeentebesturen, maar door het tusschenkomst van dezelve persoonlijk alle erfgooiers destijds bekend ten getale van 892, waarvan er den 23 januarij 1811 te Naarden in de kerk verschenen en hunne stem uitbragten 808, en is op dezelve eenparig uitgebragte gevoelen aan die verdeling geen gevolg gegeven*⁸. Hiermee liet hij weten dat de erfgooiers ook over de op handen zijnde regelingen zouden mogen stemmen en dat hun besluiten bindend zouden zijn.

Het is aan een figuur als Perk te danken dat Domeinen zich niet harder opstelde tegenover de erfgooiers. Immers, Domeinen bleef aandringen op ontginning van Gooise grond en ook vanuit de Kroon werd druk uitgeoefend. Perk zag het gevaar van escalatie. Vooral de erfgooiers liepen dat gevaar, want Domeinen had al veel eerder laten zien zich niets van hen aan te trekken als het ging om het onteigenen van gronden. Ook werd er niet of nauwelijks met elkaar overlegd. Perk beschikte wel over geduld en diplomatie. Na lange onderhandelingen tussen Domeinen en de erfgooiers werd in 1836 een compromis bereikt en uitgevoerd.

FIGURATIEVE KAART DER KAVELINGEN VAN DE DOMANIALE HEIDGRONDEN ONDER HILVERSUM TER VEILING AANGESLAGEN 1837

Domeinen besloot om de verkregen gronden te veilen. Er werd een kaart vervaardigd met daarop alle te veilen kavels (84) die met een nummer waren aangegeven. Een van de kopers was

de eerder genoemde Maatschappij van Perk. Be-doeling was om via werkverschaffing armoede te bestrijden alsmede de streek meer cachet te geven. Een aantal Gooise ingezetenen formuleerde het als volgt: *De behoefte aan werkzaamheid voor arbeidsheden en de begeerte om door cultuur eene landstreek te verfraaijen, die in het midden van onze meest bevolkte Provinciën nog voor een groot gedeelte woest en onbebouwd is* (Abrahamse, 2000).

De gebruiksrechten van de erfgooiers bleven echter onder druk staan. Notabelen begonnen zich te bemoeien met de zaak. Ingenieur Backer, mededirecteur van de Maatschappij, schreef in 1838 een brochure getiteld 'Iets over Gooiland', waarin hij geen spaan heel liet van de rechten

Figuratieve kaart der kavelingen van de domaniale heide-gronden onder Hilversum ter veiling aangeslagen 1837. ADH SAGV (1766-1850) nr. 80.

van de erfgooiers. Dat deed hij met een duidelijke reden: Backer had grootse ontginnings-plannen en de erfgooiers dwarsboomden hem daarin. Het was hem vooral te doen om de eerder genoemde gemeentebesturen. Als die namelijk de beschikking over de gemene gronden zouden hebben, dan hadden de erfgooiers niets meer in te brengen. Vandaar dat hij een curieuze poging deed om aan te tonen dat de gebruiks-rechten aan de gemeenten waren verbonden, en dus niet aan de in een collectief verenigde Gooise boeren. Dat deed hij onder andere door

erop te wijzen dat die boeren altijd door functionarissen van de gemeenten werden vertegenwoordigd (Backer, 1838).

Ook Perk was nog steeds voorstander van verdere ontginning, waarbij moet worden gezegd dat andere moverende redenen, zoals geformuleerd door de Maatschappij, bij hem hoog in het vaandel stonden. Hij zette zich opnieuw aan de opgave om tot een vergelijk te komen tussen Domeinen en de erfgooiers.

Hierbij diende hij af te rekenen met zijn collega directeur Backer. Deze had in zijn brochure laten opnemen: 'Er bestaat geen middenweg' en 'wat is regt bij zulk een conflict van regten?' (Backer, 1838). Dat was nu net de kunst die Perk verstond: het vinden van een middenweg en het ontwarren van de kluwen. Hij besloot zelf in de pen te klimmen.

HET VERSLAG VAN PERK

Vlak voor de verdeling van 1843 verscheen een geschiedkundig verslag van Perk (Perk, 1842). Hij gaat in op de ontstaansgeschiedenis van de erfgooiers en hun marke-organisatie en besluit met de regeling van 1836. Vooral de vraag wie de gerechtigden zijn tot het gebruik van de heiden en weiden in Gooiland houdt hem bezig. Hiermee legde hij rekenschap af aan zowel de Vergadering als Domeinen en aan bijvoorbeeld haviken als Backer.

Perk kwam tot de conclusie dat de gebruiksrechten van de erfgooiers en de eigendomsrechten van de overheid (of overheden) beide rechtskracht hadden en geldig waren. Aangezien hij zelf in 1836 met een oplossing was gekomen, was hem er veel aan gelegen om zulks in 1843 nog een keer te doen. Het verslag verschafte hem daarvoor de ruimte⁹.

Niet alleen had hij via dit geschrift de zaak rechtelijk ondersteund, ook had hij daarmee beide partijen kunnen overtuigen tot de delingen te komen en daarover geen amok te maken. Overigens werden die overeenkomsten zwart op wit gezet. De juridische omschrijving is helder en geeft ook enig zicht op hoe de zaken in het ver-

leden gingen. Zo wordt het deel dat aan de erfgooiers toevalt als volgt omschreven: *Aan de Vergadering Stad en Lande van Gooiland, als vertegenwoordigende de Stad Naarden en de Gezamenlijke Erfgooiers, wordt in vollen, vrijen en geheelen eigendom overgelaten* (volgt een opsomming), terwijl Domeinen het als volgt formuleert: *Aan het Domein verblijft daarentegen in vollen en geheelen eigendom zonder dat de Vergadering Stad en Lande van Gooiland, als vertegenwoordigende de Stad Naarden en de gezamenlijke Erfgooiers, daarop eenig regt van mede eigendom, van gebruik, schapendrift, schapenweide, plaggensteeken, veengraving of welk ander regt of gebruik ook, zouden mogen hebben of behouden*¹⁰. Kennelijk wilde men er zeker van zijn dat er geen erfgooiër meer op de proppen zou komen met moeilijk te vatten (gewoonterechtelijke) gebruiksrechten. Interessant is dat we hieruit ook kunnen opmaken waarvoor de gemene gronden gebruikt werden en belangrijker, dat Domeinen voornamelijk heide en veengrond aan zich trok.

EEN SPIN IN HET WEB

Was Perk een spin in het web? Meer dan dat. Hij liet de in zijn web gevlogen vliegen echter met rust en speelde een bemiddelende rol. In zijn dagboek noteerde Perk op 3 juli 1836: *In het jaar 1731 werden onderscheidene verschillen tusschen het Domein en de Goyers afgedaan bij een accoord, hetwelke nog tot heden toe gediend heeft tot rigtsnoer en het nog gedeeltelijk blijft. Toen was mijn vaders overgrootvader daarin zeer werkzaam, de bevorderaar van cultuur, de man van het domein, maar lag overhoop met de Goyers. Bij het besluit van den Koning van 12 januarij j.l. [1836] is eene voorlopige schikking tot stand gekomen, waarvan ik voor 10 jaar het eerste denkbeeld heb geleverd, waarin ik sedert vooral in den laatsten tijd onophoudelijk betrokken ben geweest, en waartoe ik het meeste heb medegewerkt, hetwelke zeer strekken kan tot meer ontginning der heide; waarin ik het domein getrouwelijk heb gediend; doch waarbij ik steeds de overtuiging heb gehad, dat ik ook werkte tot het welzijn van Gooiland –*

al waren mijne inzichten niet altijd dezelfde als die van velen hier en te Naarden. Ik heb thans het geluk dat dit door beide partijen erkend wordt, en dat ik aan beide zijden gelukkiger ben geslaagd dan mijn ijverigen maar eenigzins onrustigen betovergrootvader; die echter ook in minder gelukkigen omstandigheden was¹¹.

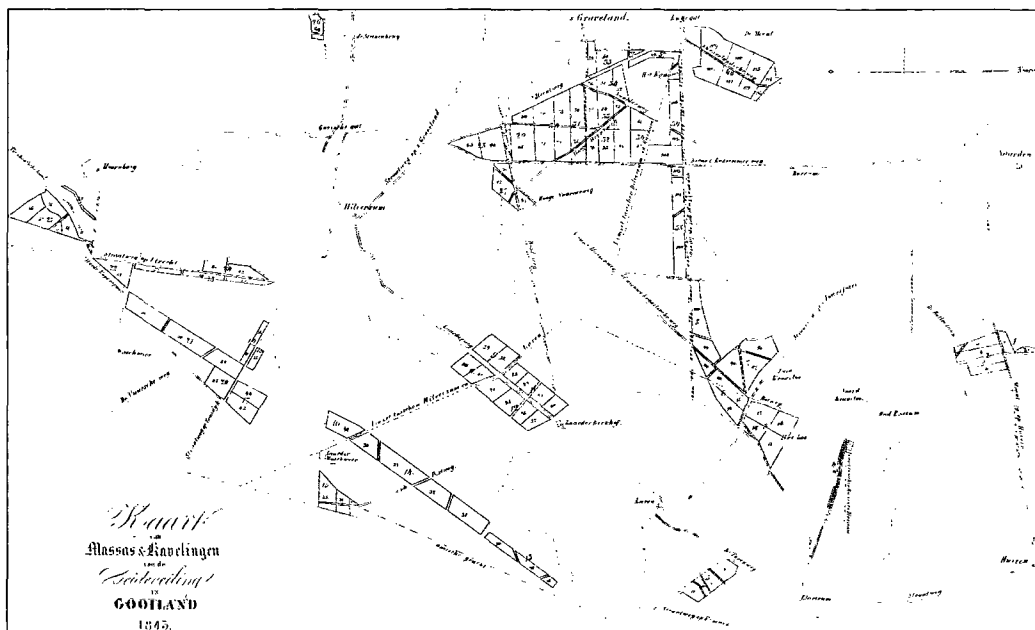
En uit het besluit van zijn verslag blijkt zeer duidelijk hoe hij heeft moeten laveren tussen Domeinen en de erfgooiers: ... is het intusschen aangenaam, op te merken, dat, niettegenstaande die gemeenschappelijke regten somtijds hinderpallen hebben opgeleverd tegen ontginning en nuttige ondernemingen; dezelve echter bijzonder hebben gestrekt tot instandhouding van eenen, ofschoon weinig bemiddelden, echter niet behoefigen – en vooral onafhankelijken – stand van landbouwers en kleine grondeigenaars, die, in andere ongelijk vruchtbaarder en voordeliger gelegen streken, is te niet gegaan; alsmede, dat met dezelve zeer wel is overeen te brengen een langzame – maar daarvoor ook geene botsingen veroorzakende, en geene andere bronnen van bestaan dadelijk vernietigende vooruitgang, naar de behoeften van en met den

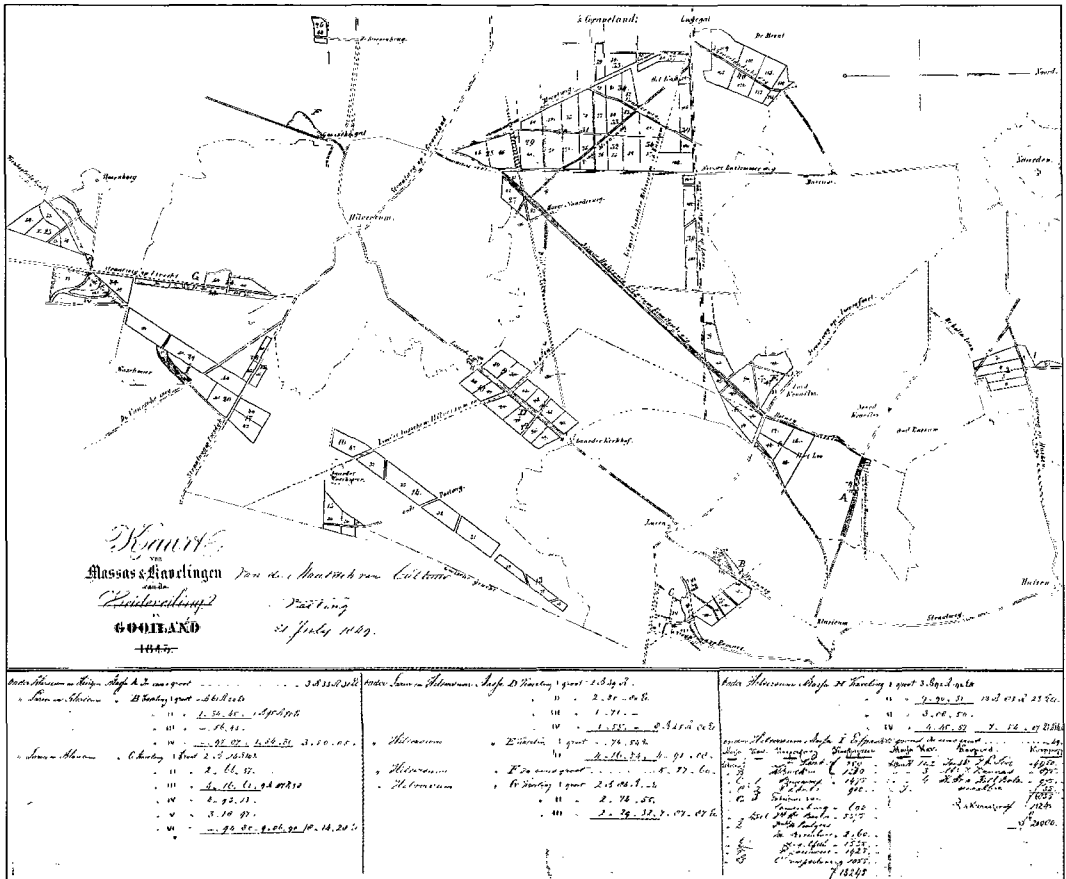
tijd (Perk, 1842). Perk zag in dat de gebruiksrechten en eigendomsrechten elkaar niet verdroegen, en tegelijkertijd dat geen van beide partijen recht hadden op de volle winst – dat wil zeggen eigendom over *alle* grond¹².

KAART VAN MASSA'S EN KAVELINGEN VAN DE HEIDEVEILING IN GOOILAND 1843

Ook na de verdeling van 1843 besloot Domeinen de gronden te veilen en opnieuw werd een kaart vervaardigd. Zowel Backer als Perk kochten in de hoedanigheid van particulier en als directeur van de Maatschappij grond op. Interessant is dat Perk een exemplaar van de kaart heeft hergebruikt voor de veiling van de aangekochte gronden van zijn Maatschappij. Hij streepte in 1849 eenvoudig de titel door en schreef daarnaast: *van de maatschappij van cultuur veiling 1 juli 1849*. Hij bracht ook een verdeling in let-

Kaart van Massa's en Kavelingen van de Heideverdeling in Gooiland 1843; hergebruikt door de Maatschappij van Cultuur ten behoeve van de veiling 21 juli 1849. CAP SAGV nr. 78.

Kaart van Massa's en Kavelingen van de Heideverdeling in Gooiland 1843. CAP SAGV nr. 63.

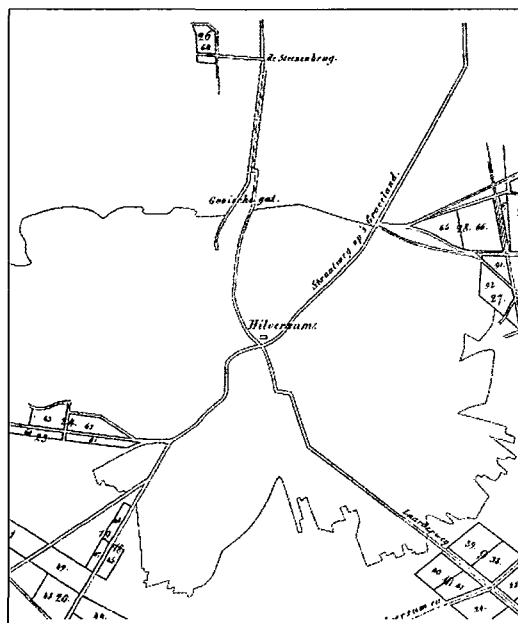
ters aan. Op persoonlijke titel kocht hij 'massa' A voor 250 gulden: Een strook gronds met opgaande hout beplant, langs den weg van Naarden op Blaricum, ten weder zijden van tusschen Crailo en Oud-Bussem tot beij den tafelberg en een stukje gronds aan de Noordzijde van evengemelde weg, bij den gronden van Oud-Bussem aan de oostzijde ...¹³.

De gevinkte percelen zijn niet door de Maatschappij aangekocht. Die werden allemaal door particulieren aangekocht, die daarop hun imposante buitens lieten verrijzen. De groen gekleurde kavels zijn door de Maatschappij verkocht,

waaronder kavel F, waarop later het landgoed Birkenheuvel tot stand kwam.

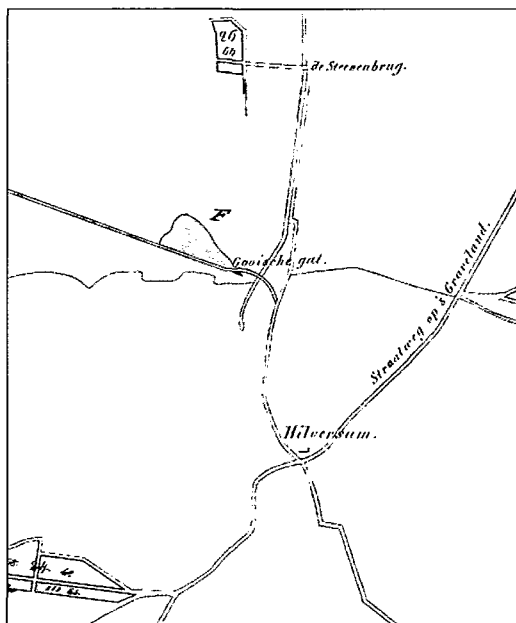
DE 'KAART VAN PERK' (1845)

De kaart van Gooiland na de heide verdeling van 1843 aanwijzende de soort van bebouwing en alle veranderingen tot op gemeld tijdstip is gebaseerd op die van Ottens uit 1741 (zie voor afbeelding Kos, 2004 I). Op de kaart wordt aangegeven dat die is gemaakt ... op aanvraag en met medewerking van A. Perk. Agent van het domein Hilversum. In 1845 werd de kaart gedrukt op een schaal van 1 : 25.000 en door een zekere J. Jansen met kleurpotlood ingekleurd en van een legenda voorzien. In een kader is een werk van Jan van Ravenswaay afgebeeld.

Fragment Kaart van Massa's en Kavelingen van de Heideverdeling in Gooiland 1843 zonder kavel F tussen Gooische Gat en Steenenbrug (Hergebruikt: 1849). CAP SAGV nr. 78.

Aan de zuid – en oostzijde van Naarden bevindt zich een groot aantal sloten. Deze zijn alle gegraven voor vervoer van zand, omdat de Staten van Holland in 1674 besloten de hoger gelegen terreinen bij de vesting Naarden te doen afzanden, waardoor onderwaterzetting of inundatie mogelijk werd. De engen of akkers rond de dorpen zijn gearceerd, terwijl vanuit de dorpscentra de wegen zijn te zien. Vele wegen komen uit op het 'Laarder Kerkhof' (nu het Sint Jans kerkhof), een van de oudste begraafplaatsen van het Gooi. De zogenoemde Sint Jans processie, met zijn allen biddend om een goede oogst achter elkaar aan lopend, vond hier zijn oorsprong. Over dit kerkhof loopt de Oude Postweg, de naam zegt het al, de weg die postwagens en diligences van Amsterdam via Naarden op Amersfoort en verder gelegen steden namen (De Vrankrijker, 1966).

Fragment Kaart van Massa's en Kavelingen van de Heideverdeling in Gooiland 1843 met kavel F tussen Gooische Gat en Steenenbrug (Hergebruikt: 1849). CAP SAGV nr. 78.

Opmerkelijk is dat het gebied aangeduid met 'Van Ouds het Gooijer Bosch' ten zuiden van Hilversum in die tijd voornamelijk uit heidegrond bestond en voor een groot deel werd bebost door de nieuwe eigenaren (De Lange, 1980). Laat u dus niet misleiden indien u wandelt of fietst in dit gebied. Die bomen hebben niets te maken met het rond 1600 fors gekapte oerwoud, waarvan vele oerbomen in het stadhuis van Naarden verder 'leven'. De Gooiers waren fervente houthakkers, want op de kaart is nauwelijks bos te zien, behalve op gronden die bij buitenplaatsen hoorden. De houthakkers zorgden ervoor dat er weilanden konden worden aangemaakt, die ten westen van Bussum, ten noorden en westen van Naarden en in noordoostelijke richting van het Gooi te zien zijn. De hoger gelegen en dorre delen worden 'Het Harde' genoemd.

Interessant zijn de aanduidingen Kerkelanden en Vullingland nabij Loosdrecht. De naam Kerkelanden verwijst naar een schenking van gronden in 1481 door de erfgooiers aan de kerkmeesters van Naarden. Hun godshuis was afgebrand en voor de wederopbouw waren inkomsten nodig. Die Kerkelanden horen feitelijk bij de vullinglanden (een vulling of onland is een afgegraven stuk veengrond)¹⁴.

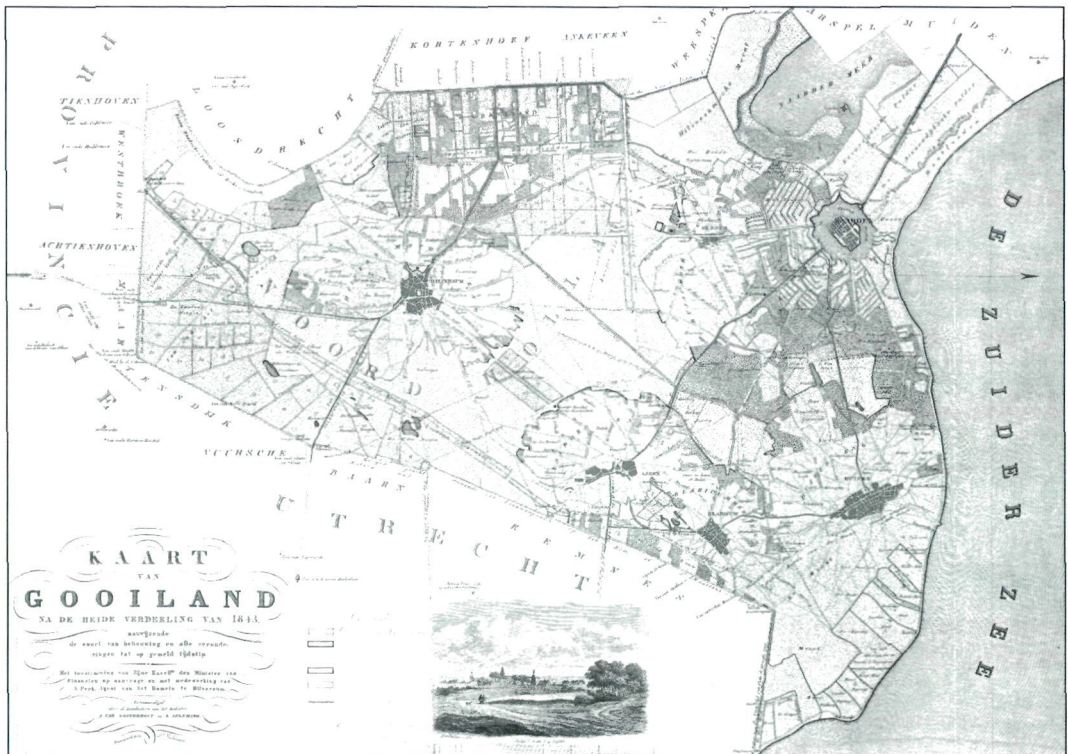
Waranden of jachtvelden (zeer zanderige gronden begroeid met struiken) zien we vlakbij het dorp Huizen. De haven daarvan is op dit moment nog niet gegraven, vandaar dat deze ontbreekt (De Vrankrijker, 1966). Perk had daarmee trouwens ook bemoeienis.

Samenvattend voltrok zich in het Gooi in de eerste helft van de 19e eeuw het volgende: in 1836 en

1843 kwamen Domeinen en de erfgooiers tot overeenstemming. Besloten werd tot een verdeling van de gemene gronden tussen de twee partijen. Belangrijk is dat zowel de overheid als de erfgooiers werkelijk eigenaren werden, waardoor de een niets meer te zeggen had over de ander. Een uitstekend resultaat, maar het betekende niet dat de overheid het erbij liet zitten. Ook de erfgooiers roerden zich herhaaldelijk, zij het vooral onderling (bestuur versus gerechtigden). Uiteindelijk resulteerde dit in de Erfgooierswet (1912), waardoor de erfgooiers en hun marke werkelijk binnen het vigerende, op Romeins recht gestoelde, recht werden getrokken. Ook werd de weg geopend om de dan *Vereniging van Stad en Lande van Gooiland* genoemde Gooise marke te liquideren (1971-1979). Daarmee was feitelijk de materie in zijn geheel van tafel.

De Vergadering Stad en Lande van Gooiland bezat toen 2100 hectare bos en heide en circa

Kaart van Gooiland na de Heideverdeling van 1843; 'De kaart van Perk' (1845). Collectie Museum Hilversum.

1500 hectare weiland en moerasgebied. De organisatie beheerde die gronden vanuit de stad Naarden. De overheid nam 'genoegen' met 1735 hectare. De Vrankrijker berekende dat sinds de kaart van 1709 tot 1843 niet meer dan 319 hectare vervreemd was of door ontginning aan het collectief bezit van de erfgooiers was onttrokken (De Vrankrijker, 1968).

BESLUIT

Vanaf het ontstaan van de Gooise marke (circa 1300) tot en met de hierboven besproken verdelingen tussen Domeinen en de Vergadering Stad en Lande van Gooiland is gesteggeld over de vraag wie er de eigendom had over de gemene gronden in Gooiland. Dat is volstrekt begrijpelijk. De gebruiksrechten van de erfgooiers stamden uit het gewoonterecht, terwijl de overheid zich al sedert de 15e eeuw op het geschreven Romeinse recht baseerde. Hierdoor stonden twee interpretaties van het begrip eigendom – sterker, eigendom als zodanig bestond niet in het inheemse gewoonterecht – lijnrecht tegenover elkaar.

Vanuit de overheid (Domeinen) en particulieren (Backer cum suis) was de blik al jaren gericht op de Gooise woeste gronden. Gronden waaraan men niet veel had. Bovendien zagen velen die als oorzaak van teloorgang en blijvende armoede. Als nu maar ontgonnen zou worden ofwel de boel in cultuur gebracht werd (waarbij een beschavend element zeker meespeelde), dan zou het ten goede komen aan het land, de streek en haar inwoners. Eenzelfde argumentatie ziet men in Engeland, waar de gemene gronden en de markegenoten of commoners voortdurend geconfronteerd werden met *enclosure* of onteigening (Neeson, 1993).

De figuur Perk heeft een doorslaggevende rol gespeeld in de totstandkoming van de verdelingen. Niet alleen zag hij in dat de gebruiksrechten van de erfgooiers valide waren, ook zag hij het gevaar van een te hardnekkige opstelling van diezelfde erfgooiers. Door te bemiddelen tussen Domeinen en de Vergadering Stad en

Lande van Gooiland, twee partijen waaraan hij functioneel verbonden was, kwamen de scheidingen tot stand. Deze schonken de erfgooiers voor het eerst juridische zekerheid over hun collectief gehouden gronden, hoewel gezegd mag worden dat zij feitelijk afstand deden van hun gebruiksrechten op een zeker deel van de gemene gronden. Tevens werd de splitsing tussen eigendom en gebruiksrecht opgeheven.

Waar het in feite op neer kwam was dat het sedert de Middeleeuwen tot verwarring leidende Romeinsrechtelijke begrip eigendom een plaats kreeg, waardoor de erfgooiers werkelijk eigenaar werden van een deel van de gemene gronden, terwijl de overheid de overige gronden in diezelfde hoedanigheid aan zich trok. Aan de andere kant werd het inheemse middeleeuwse gebruiksrecht gearceerd. Meer dan een halve eeuw na de verdelingen kreeg de problematiek een vervolg, maar de zopas genoemde Erfgooierswet maakte effectief een einde aan de perikelen tussen de overheid en de erfgooiers.

Prettig gevolg van bovenstaande was dat er kaarten werden vervaardigd om de zaken te ondersteunen (zowel voor- als achteraf). De oplossingen werden op die manier niet alleen tekstueel maar ook visueel vastgelegd.

The enclosure of the common grounds in the Gooi marke (province of Noord-Holland) in the first half of the 19th century (1836-1843)

This article is a sequel to an earlier article published in this magazine, 'De erfgooiers en hun gemene gronden. Wie bent u en wat heeft u?' (2004)'. It focuses on the beginning of the 18th century and contains an analysis of a conflict between a few rich patricians and the commoners of the Gooi marke about stinting rights. The result of this dispute was a list of commoners and three maps of Gooiland, marking the precise location of the common grounds. The commoners of the Gooi marke were acknowledged in a way by these registrations and were successful in withstanding the claims of non-commoners on their common grounds and in maintaining their right of use of

these grounds. The real issue of the dispute was the ownership of these lands. Although the Gooi commoners only had right of use, which originated from medieval common law, they acted as owners. The government basing itself on principles rooted in Roman law, could not easily cope with these unwritten rights. For the moment, the case was closed.

However, the problem was never adequately solved. At the beginning of the 19th century the government took the initiative to enclose common grounds. This plan included the common lands of the Gooi marke. The Gooi commoners did not agree and in 1811 decided that their common lands should not be divided. At that point their right of use was powerful enough for them to be able to object to enclosure proposals. But the government, and some notable inhabitants of the Gooi, were persistent in their attempt to enclose common grounds in the Gooi area. Soon the conflict was reanimated and heading for a collision with many injured.

It was due to the diplomacy and intelligence of a notary by the name of Albertus Perk that the conflict did not escalate and that it even was resolved. The division of certain grounds and above all the transformation of (common and unwritten) rights of use into full property rights did the trick. Perk carefully arranged a compromise: the government gained full ownership of parts of the common grounds, just as the commoners did (1836, 1843). A large part of the governments' share was sold at an auction. Again three maps were produced, two auction maps, so called 'veilingkaarten' (1837, 1843) and one overall map of Gooiland (1845). The veilingkaart of 1843 was used again at a later auction, by the Maatschappij van Cultuur in 1849. The overall map of 1845 depicts the results of the divisions and auctions in the Gooi.

Disputes and problems related to common law and unwritten rights of use vanished for the time being. In the 20th century, a new and almost similar conflict between the commoners or 'erfgooiers' and the government resulted in a special law: de Erfgooierswet (1912).

NOTEN

- 1 Met dank aan de medewerkers van het Streekarchief Gooi – en Vechtstreek te Hilversum. De veilingkaarten bevinden zich aldaar, terwijl de kaart van 1845 origineel in het Museum Hilversum (voorheen Goois museum) aanwezig is.
- 2 De variatie in typen marken is groot en geen marke lijkt geheel op een andere marke. Dat is goed te verklaren: elke organisatie opereert binnen een eigen specifiek krachtenveld. De uitgangspunten van marken zijn echter doorgaans dezelfde: een bepaalde groep boeren binnen een begrensd gebied die zich op basis van gebruiksrechten op de gemeene gronden organiseerden in een vergadering of vereniging en afspraken maakten over het gebruik en behoud en beheer van en wie er toegang had tot die gronden. (Kos, 2004 II). Zie voor het meest recente overzicht van de geschiedenis van Noordwest-Europese marke-organisaties Moor, M., de, L.S. Taylor and P. Warde (2002).
- 3 Gewoonterechtelijke principes vloeiden echter samen met geschreven wetten en rechtsmiddelen.
- 4 Dit heeft te maken met het feit dat het middeleeuwse inheemse recht geen onderscheid maakte tussen eigendom als een *ius in re sua* en de beperkte zakelijke rechten, de *iure in re aliena* (erfdienstbaarheden, erfpacht, vruchtgebruik). Er ontbrak een nauwkeurig onderscheid tussen een exclusief recht en de beperkte *iura in re aliena*, en tussen onbeperkte en beperkte zakelijke rechten, waardoor het middeleeuwse eigendomsconcept fundamenteel verschilde van het huidige, dat van één zaak één eigenaar erkent (Hoppenbrouwers, 1992).
- 5 Zie voor de Engelse situatie Neeson (1993).
- 6 1810: Wet, bepalende de wijze van stemmen bij marken, gemeentebesturen en andere gemeenschappelijke administraties van landen en gronden.
- 7 'Om zoo wel in het algemeen belang, van den landbouw en van de cultuur, als in het bijzonder belang van het domein en de Vergadering Stad en Lande van Gooiland ... deze laatste vertegenwoordigende de stad Naarden, en de gezamenlijke erfgooiers; de tot op heden bestaan hebbende gemeenschappelijke betrekkingen, in het gebruiken van sommige der boven bedoelde eigendommen,

- te doen ophouden'. CAP SAGV nr. 61 Proces-verbaal 1834 1 december.
- 8 CAP SAGV nr. 60, C7. 10-11.
- 9 Zijn onderzoeksresultaten en correspondentie met geleerden over de materie zijn bewaard gebleven, alsmede vele andere waardevolle archiefstukken. U vindt ze in het streekarchief te Hilversum (CAP SAGV).
- 10 CAP SAGV nr. 63: 'Laatste scheiding en verdeling tusschen het domein en de vergadering Stad en Lande van Gooiland'.
- 11 CAP SAGV nr. 155, 11-12.
- 12 Zie De Lange (1980). Hij constateert dat in bijna geen van de publicaties over de erfgooiers gewag wordt gemaakt van de rol van Perk als het gaat om de scheidingen van 1836 en 1843.
- 13 Staat der opbrengst van de gronden behoord hebbende aan de Maatschappij van Cultuur in Gooiland bij de publieke veiling op zaterdag 21 juli 1849. CAP SAGV nr. 78.
- 14 Zie over de naam Kerkelanden: Kos 2004 III. Tevens ga ik in dat artikel in op de perikelen rond de vullinglanden en de rol van Loosdrecht. Het huidige Kerkelanden is maar een fractie van de grond die in 1481 aan Naarden werd geschonken.
- BRONNEN**
- ADH: Archief Dorps – en gemeentebesturen Hilversum, 1766-1850.
- CAP: Collectie Albertus Perk.
- SAGV: Streekarchief Gooi - en Vechtstreek, Hilversum.
- ENKLAAR, D.TH. (1932). Middeleeuwse rechtsbronnen van Stad en Lande van Gooiland. Werken der Vereniging tot uitgaaf der bronnen van het Oud-vaderlands recht 3, Utrecht.
- LITERATUUR**
- ABRAHAMSE, C.M. (2000). Van zandverstuiving tot speeltuin. Birkenheuvel, in: Oorden van Schoonheid. Buitenplaatsen en landgoederen in Hilversum, Hilversum, pp. 163-176.
- ENKLAAR, D. TH. EN A.J.C. DE VRANKRIJKER (1938). Geschiedenis van Gooiland, Hilversum.
- HOPPENBROUWERS, P.C.M. (1992). Een middeleeuwse samenleving. Het land van Heusden (ca 1360 – ca 1515). AAG Bijdragen 2 dln, 32.
- IMMINK, P.W.A.(1959). 'Eigendom' en 'heerlijkheid'. Exponenten van tweërlei maatschappelijke structuur, Tijdschrift voor rechtsgeschiedenis XXVII, Groningen, 36-74.
- KOS, A. (1999). De goede luden van Gooiland. Over de oorsprong van een marke. Madoc 2, pp. 88-99.
- KOS, A. (2004 I). De erfgooiers en hun gemene gronden; de namenlijst en kaart(en) 1708-circa 1740. Wie bent u en wat heeft u? Historisch-Geografisch Tijdschrift 1, pp. 10-22.
- KOS, A. (2004 II). De Goede luden van Gooiland. De oorsprong en wording van de Gooise Marke. Jaarboek voor Middeleeuwse Geschiedenis 7, pp. 142-198.
- KOS, A. (2004 III). Waar komt de naam Kerkelanden vandaan? Eigen Perk. Historische kring Hilversum 4, pp. 5-9.
- LANGE, P.W. (1980). Een en ander over Albertus Perk (1795-1880). Uitgave van de Hilversumse Historische Kring ('Albertus Perk') ter gelegenheid van de herdenkingstentoonstelling 'Albertus Perk en zijn tijd'.
- MOOR, M. DE, L.S. TAYLOR AND P. WARDE (2002). The management of common land in north west Europe, c. 1500-1850 (Corn Publication Series. Comparative Rural History of the North Sea Area), Turnhout.
- NEESON, J.M. (1993). Commoners, Common right, Enclosure and social change in England, 1700-1820, Cambridge.
- PERK, A. (1842). Verslag omtrent den oorsprong en den aard der gebruikregten op de heiden en weiden in Gooiland; bijzonder in betrekking tot de vraag, wie de gerechtigden zijn tot dat gebruik, Arnhem.
- SLICHER VAN BATH, B.H. (1964). Studiën betreffende de agrarische geschiedenis van de Veluwe in de Middeleeuwen, in: A.A.G. Bijdragen 11, pp. 13-78.
- VRANKRIJKER, A.J.C. DE (1966). Toelichting bij de kaart van Gooiland na de heideverdeling van 1843. Uitgave Goois museum.
- VRANKRIJKER, A.J.C. DE (1968). Stad en Lande van Gooiland. Geschiedenis en problemen van de Erfgooiers 968-1968, Bussum.